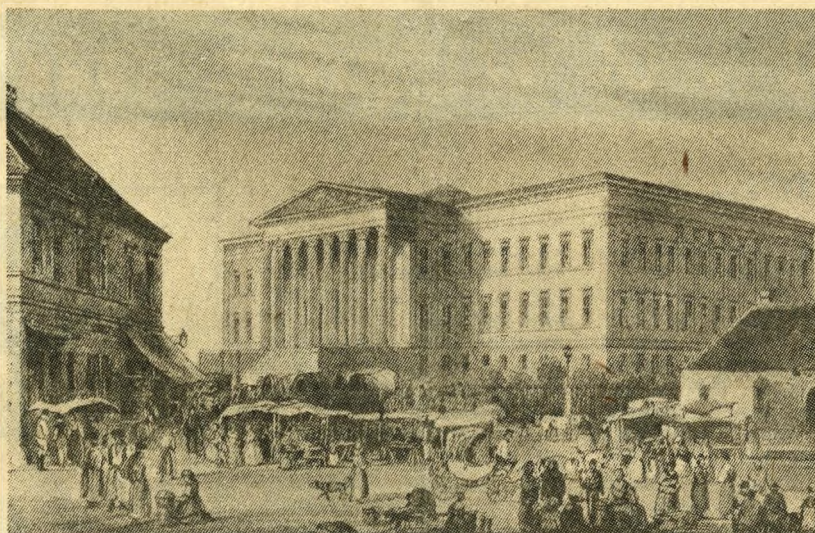

„Pontykő”

Régi pesti utcanévek

A SZÉNAPIAC – MA KÁLVIN TÉR –, HÁTTÉRBE A NEMZETI MÚZEUM

„Naponta édesanyjukat láthatták megfestve a szatócibolt címtábláján”

Az utcanévek — és az utcanévek változásai — a város történetének krónikás emlékei, megőrzik a kor levegőjét, divatját. A Budapestről küllőszerűen szerteágazó utak településirányokat jelölnek, mint a Soroksári út, Jászberényi út, Kerepesi út, Váci út, Bécsi út. Igaz, a város fejlődésével olyik-másik „költözni” kényszerül: az egykori Váci út ma Váci utcára szelődött, és a Külső-Váci út vette át a nevét, s ugyanez történt a Kerepesi úttal, az eredeti Kerepesi út, ahol az első Nemzeti Színház is felépült, ma II. Rákóczi Ferenc nevével viseli, az új Kerepesi kijebb van.

Vannak „befelé” mutató utcanévek is, ezek a fővárosi peremterületek önálló létének emlékeit őrzik. Ilyen a Pesti út, a Budapesti út. A Budapestet ostromgyűrűbe fogó szovjet csapatok mozgásirányát mutatják a több kerületben is felbukkanó Vörös Hadsereg útja elnevezések. (Gyakoriságuk egyik magyarázata, hogy az 1950-ig külön közigazgatású települések, megőrizve hagyományait, általában nem változtattak a fővároszhoz csatlakozás után sem a legtöbb utcanéven. Ezért sok az Ady, Petőfi, Kossuth, Dózsa, Rákóczi utca és tér.)

Város a szigeten

Várad Antal, a régi Pest kiváló historikusa úgy írja le a büszke Várhegyet és a Várral csaknem szemben fekvő városkát, hogy azon kezdetben két utca futott végig, az egyik északról délnek (a régi váci temető mellett kezdődött, azaz nagyjából a Vigadó feljebb fekvő háztömb helyétől), s Új-Bécs és Jenő falvak felől indult, átszelte a városvédő árkokat, s délen a kecskeméti kapuig tartott. A keletől nyugatra futó utca a hajdani Egri (ma Kerepesi) út folytatása, amely a Hatvani kapun lépett be a városba, először Szent Péter, majd Egri, aztán Hatvani, végül Március 15. — s ma Kossuth Lajos utca néven. Egy kis kanyarulattal — a Kigyó téren, később Franciskánusok, ma Felszabadulás térén át — a mai Kigyó utcába futott be.

A hajdani Pest a Duna két partján terült el. (Szláv eredetű neve a téglalegető kemencék emlékét őrzi.) A budai oldal Pestje a Gellérthegy és a Várhegy lábánál, völgyben feküdt, amely az Ördögárok nevet nyerte. Ez a völgy egy valamikori folyomány összességéből maradt, lehettek felhőszakadások idején igyekezett is méltónak bizonyulni a pokoli erőkhöz. (A múlt század hetvenes éveiben egykori feljegyzések szerint egy éjjel a lezúduló ár az árok fölé épített utcát szétrepesztette, a házakat

elnyelte és elsodorta. Egy mérnök vacsoránál ült, szemben a feleségével, a szoba egyik felét a fél házzal és a mérnökkel a víz magával ragadta, felesége azonban megmaradt, a rémülettől dermedten, kezében a szájához emelt kanállal. Napokig kutatták az eltűntek után az árok torkolatát.)

A bal parti Pest szigetén feküdt. A Duna InterContinental-szálló és a Lánchíd tér (ma: Roosevelt tér) közötti szakaszon szakadt ki a Dunából egy mellékág, amely körülfolta a városkát és a mai Soroksári ágba csatlakozott. (Ez alkotta a Kerepesi-révet, amelyről már II. Géza király egy oklevele is említést tesz.) A város falát ezenkívül még egy — a Duna vizével feltöltött — árok is védte. Ezen több híd is átvezetett, az egyik a Váci kapunál (Gizella, később pedig Vörösmarty tér), a másik a Hatvani kapu bejáratánál, végül a harmadik a Szénapiacon. (Itt van ma a Kálvin tér, amelybe a Károlyi Mihály utca folytatásaként a Kecskeméti utca torkollik.)

A polgárosodás, a várossá fejlődés számtalan utcácskát teremtett, s az elnevezések alkalmi megjelölésekből, ismertetőjelekből eredtek. Egy bolt, egy kocsmá, valamilyen cég, jellegzetesebb ház — vagy valakinek a birtoka adta az indítékot. A közelmúlt századokban nem ritka a német név — a betelepített németajkú polgárság eredetűre utalva. Később gyakori, hogy jól-rosszul lefordították ezeket a német neveket. (Arany János írta keserűen a múlt század második felének Pestjét jellemezve: „por, bűz, német szó, piszok.”)

Motívumok

A Borz, a Zöldfa, a Galamb, a Kéz (utóbb: Aranykéz) utca így nyerte a nevét, és így magyarították vitatható leleménnyel a Wurm utcát Féreg utcának, a Semmelweis (átmenetileg) Zsemlyefehérnek, és a kabarétréfkában gyakran szereplő Karpfenstein utcát Pontykő utcának. Ez utóbbinál a félreértés többszörös: ha ugyanis a város egy polgárát örökítették volna meg az elnevezéssel, nem illendő azon változtatni. (Várad Antal ezzel kapcsolatban megjegyzi, nem talált az okiratok között méltó polgárt. Pest története három Karpfenstein ismert, az egyik fertálymester, a másik gyöngye városbíró — a harmadik pedig sintér volt.) Valószínűleg az egyik ház díszje lehetett egy kőből faragott ponty, innen származott a Steinkarpfengasse név, amely aztán elmagyarosodott és vissza-

németesedett. (Pedig a Kőponty meg is maradhatott volna.)

A Bálvány utca történetében két motívum is közrejátszhatott. Allítólag Göd felé vezetett, ezért Gödergasse lett, majd ebből svábosan Göttergasse, s ebből már valóban lehetett Bálvány. Pest történetének egy másik kutatója, Schmall városi levéltáros úgy vélekedett, hogy a régi váci temető felszámolása után a temetőárkot körítő allanthusokat a vásártérre ültették át. Az allanthus német neve: Götterbaum. Ebből rövidült volna le a Göttergasse.

Névcserék

Sokat változott a mai Deák tér képe és neve is. Az ott emelt Wodianer ház homlokzatán két török volt látható, s az alattuk olvasható versezetek tanúsága szerint a ház „A két törökhöz” nevet viselte, annak emlékére, hogy II. József végleg leverte a törököket. A tér tehát értelemszerűen Türkenplatz lett. Később a funkcionális szemlélet érvényesült, s inkább Kohlmarktnak, azaz Szénpiacnak hívták a teret. A 48-as magyar kormány egykori miniszteréről, a kiegyezés egyik kikovácsolójáról, a haza bölcséről — még életében — egyszerre nevezték el az utcát és szénpiac terét. (Akkor jegyezték föl a Deák utcában lakó Deák Ferenc egy mondását: „Lakom a magam utcájában, de nem a magam házában.”)

A századok folyamán gyakori volt a névcseré, a közigazgatási vagy politikai indokú átkezesztelés. A Duna utca korábbi neve például Felsőbajor utca volt, de egy darabig hívták Zöld térnek is. Nevezték Kecskeméti utcának a Borz utcát is — mert ott Kecskemét városának —, a Hímző utcát pedig Körösi utcának — mert ott Nagykörös városának volt háza. (A Kecskeméti-házban Petőfi-nek is volt egy nyugtalan éjszakája.)

A Hajó utca régi neve: Budai-kapu utca. Később a Fehérhajó kocsmá ruházta át az elnevezését, ebből rövidül Hajóvá. A mai Irányi utcában egy iparos műhelye állt. A cégére nyomán Vaskalap, illetve Pléhkalap, majd csak Kálvian utcanév szerepel az okiratokban. A Gablergasséból Rostély utca, abból Gerlőczy út lett. Az alsó és a Felső Pálos utca egyesült, lett belőle Rác utca, majd Szerb utcává finomodott. A közelmúltban javasolták, hogy teljesedjék ki a név: legyen ezután Szerb Antal utca, viselje a fasizmus áldozatának, a kiváló irodalomtörténésznek a nevét.

A munkásmozgalom sok kiváló egyénisége, a fasizmus és a személyi kultusz sok áldozata kapott megemlékezést utcánévben is. Az egykori Sár, Anna, majd Bodzafa utca 1889-től Röck Szilárd utca. Ma a Népszava meggyilkolt szerkesztőjének, Somogyi Bélának a nevét viseli. A Piarista utca lett Pesti Barnabás utca, a Vilmos császár körút Bajcsy-Zsilinszky út. A Ludovika előtti tér a Tanácsköztársaság népbiztosának nevére nyerte el, ma Kun Béla tér, és a Lónyay Károly utcát Szamuely Tiborról nevezték el. A Pannónia utca: Rajk László utca, és a Honvédelmi Minisztérium a Balaton utca helyett a dogmatikus önkény másik áldozatának emlékét hirdető Pálffy György utcában van. (Egy külön cikket igényelne az antifasiszta harcok résztvevőinek felsorolása, akik ma az utcanévek történetében élnek tovább. Közülük néhány: Münnich Ferenc — Nádor —, Szakasits Árpád —, Kiss János altábornagy — Fery Oszkár, s ahol a lapunkat előállító Zrínyi Nyomda áll, a Klotild a fegyveres harcban hősi halált halt újságíró, Stollár Béla nevét kapta.)

Néhány metamorfózis — a történelmi cikcakkokról árulkodó: Erzsébet tér — Sztálin tér, ma Engels tér. (A Sztálin tér elnevezés tovább vándorolt, s egy darabig társberletben volt a Dózsa György úttal, azelőtt Aréna úttal.) Sugárút — Andrássy út — Sztálin út — Magyar Ifjúság útja — Népköztársaság útja. Angol utca — Három királyok útja — Király utca — Majakovszkij utca. Körönd — Hitler tér — Körönd — Kodály körönd. Oktogon — Mussolini tér — Oktogon — November 7. tér. A Teréz és a Ferenc körút Lenin nevével viseli. Az egykori Horthy Miklós körút pedig Bartók Béla körút. (Bartók emigrációjában tiltakozott amiatt, hogy addig róla utcát vagy teret nevezzenek el, amíg Horthy, Hitler és Mussolini neve olvasható bármely magyar város utcanévtábláján.)

Két svéd vonatkozás: az üldözötteket mentő Raul Wallenberg-ről nevezték el 1945-ben a Gyöngyház utcát, és Rákospalotán a gyermekmentő akcióról nyerte nevét a Rákda barnen (Mentsétek a gyermekeket!) utca.

„Házitáji” adalékunk: a kiváló kritikus Gyulai Pál utcája — ahol szerkesztőségünk van — a Gyöngyűtő utca volt valamikor.

Szépérvék

A szépérvék is gyakran változtatta meg a neveket. Így lett a Vám utca és a Kereszt utca összevonása utáni Zsibárus utcából az előkelőbben csengő Párizsi utca, az egykori Disznóhajcsár utcából pedig először Sertéskezeskedő utca, majd Népszínház utca. (Amely azóta őrzi az egykori Népszínház, a későbbi — és lebontott — Nemzeti emlékét.) Némileg fordított folyamat: a kelenföldi Nádor utcát Husángra keresztelték.

Gyakori volt a számneves név: Három futó, Két szerezcsen, Három dob, Három mozsár — ezekből lettek a mai Mózsa, Szerezcsen, Futó és Dob utcák. Egy hajdanvolt üzleti cégér emléke sejlik föl a Szűz utca névben is — egy bolt gazdája a saját feleségét festette meg a szűz gyanánt. És mint Várad Antal írja a Hold utcai (ma: Rosenberg utca) Könyvnyomda Részvénytársaságnál kiadott könyvében: „Mily öröme lehetett a jó krajzler gyerekeknek, mikor naponta az édesanyjukat láthatták megfestve a szatócibolt címtábláján, követendő példának a késő utókornak...”

ALAKSZA TAMÁS